

ΕΥΡΥΠΙΔΗ Ελένη

Β΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

στ. 1425-1499

Μέσα από την ανατροπή η αποκατάσταση της ισορροπίας

«Γέλασεν δὲ θεὰ δέξατό τ' ἐς χέρας βαρύβρομον αὐλὸν»

(στ. 1349-1351, μτφρ. στ. 1479-1482)

Συνδυασμός λόγου, μουσικής, κίνησης

Η Ελένη σαν την αρπαγείσα Περσεφόνη

Η Ελένη η ανθρώπινη εκδοχή της Περσεφόνης

ΠΛΟΚΗ

ΘΕΜΑΤΑ

- Ο μύθος της Περσεφόνης
- Λατρευτικές τελετές και σύμβολα
- Ο ρόλος της τέχνης

Χορός της Ελένης
(Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην. Α. Βουτσινάς,
χορογρ. Ε. Πήττα)

Β΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

Χορός

Α' ΣΤΡΟΦΗ

ΧΟΡΟΣ

Δήμητρα & Περσεφόνη

Ρέα < ἔρα: γῆ, terra

Δημήτηρ < Γῆ μήτηρ

στροφή: κίνηση προς τα δεξιά

για να εμποδίσουν τον Πλούτωνα
να απαγάγει την Περσεφόνη

Α' ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

αντιστροφή: κίνηση προς τα αριστερά

αφορία της γης
ξηρασία
λιμός
λειψυδρία

Κάποτε η Μάνα των θεών¹
χύθηκε απάνω στα βουνά,
σε λόγγους δασοσκέπαστους,
σε ποταμών νεροσυρμές
και πολυβούιστους γιαλούς,
γυρεύοντας ολούθε τη χαμένη
κόρη της με το ιερό
κι ανείπωτο όνομα². Τριγύρω
τα κρόταλα³ βροντολογούσαν,
σέρναν τ' αμάξι της θεριά
κι εκείνη ακούραστα ζητούσε
τη θυγατέρα που 'χαν κλέψει
απ' τους κυκλόσυρτους χορούς
των κοριτσιών. Μαζί της
ακράτητες σαν άνεμος ορμήσαν
η Άρτεμη βαστώντας τόξα
κι η Αθηνά με τη βαριά της λόγχη.⁴
Όμως ο Δίας από ψηλά
στους λαμπερούς ουράνιους θρόνους
αλλιώς κανόνιζε τη μοίρα.

Κι όταν τον πολυπλάνητο
δρόμο της έπαψε η θεά,
ζητώντας ανωφέλευτα την κόρη
που δολερά είχαν κλέψει,
στα χιονοσκέπαστα της Ίδης
έφτασε κορφοβούνια,
τις βίγλες των Νυμφών' απλώθη
τότες η θλίψη της στα βράχια
τα χιονισμένα και στα δάση
τους κάμπους άφησε της γης
δίχως χορτάρι, τις σπορές
δίχως καρπούς κι αφάνιζε
το γένος των ανθρώπων
απόμειναν τα βοσκοτόπια
κατάξερα κι από τις πόλεις
λιγόστεψε η ζωή· θυσίες
δε γίνονταν για τους θεούς
ούτε οι βωμοί είχαν προσφορές
στέρεψε τις ολόδροσες
πηγές απ' την αγιάτρευτη
θλίψη της κόρης που 'χασε.

Η ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ
ΤΗΣ ΘΕΑΣ
ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ
ΚΟΡΗΣ

- Πού περιπλανιέται η θεά;
- Ποια είναι η στάση των θεών απέναντί της;

ΟΙ ΟΛΕΘΡΙΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ
ΤΗΣ ΘΛΙΨΗΣ ΤΗΣ ΘΕΑΣ

- Πώς επηρέασε ο καημός της θεάς τη φύση, τους ανθρώπους και τους θεούς;

ΣΧΟΛΙΑ

1. Παραπέμπει σε μια ασιατική θεά που με διάφορα ονόματα (Ρέα, Κυβέλη, Ιδαία Μητέρα) λατρευόταν στην Ανατολή. Ο Ευριπίδης, όπως φαίνεται στη συνέχεια, την ταυτίζει με τη θεά Δήμητρα.
2. Πρόκειται για την Περσεφόνη. Απέφευγαν να προφέρουν το όνομά της όσοι δεν ήταν μυημένοι στα Ελευσίνια μυστήρια.
3. Τα κρόταλα, τα τύμπανα, οι αυλοί και άλλα όργανα συνδέονται με τη λατρεία της Μητέρας των θεών αλλά και της θεάς Δήμητρας.
4. Σύμφωνα με ένα μύθο, η Αθηνά με το δόρυ και η Άρτεμη με το τόξο προσπάθησαν να εμποδίσουν τον Πλούτωνα να απαγάγει την Περσεφόνη. Ο Δίας όμως με έναν κεραυνό τις εμπόδισε.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Οι γυναίκες του Χορού απλώνονται και πάλι στην ορχήστρα κι αρχίζουν να «ορχούνται» και να «άδουν» το τραγούδι τους.

Κρόταλα, τύμπανο

■ Για τη μουσική (το μέλος*) της αρχαίας παράστασης δυστυχώς δε γνωρίζουμε πολλά

- Με βάση τα συγκεκριμένα μουσικά όργανα που αναφέρονται και το διαφορετικό κλίμα σε κάθε στροφικό ζεύγος, ας «ακούσουμε» τη μουσική υπόκρουση στα διάφορα μέρη του Στασίμου.
- Ποιο σύγχρονο είδος μουσικής σου θυμίζει;

■ Στη β' αντιστροφή ο Χορός αναφέρεται σε θρησκευτικές τελετές προς τιμήν του Διονύσου και θεών της Ανατολής.

- Με βάση τις εικόνες των σελίδων 103-107, ας φανταστούμε και ας καταγράψουμε με τη μορφή οδηγιών τη χορογραφία της β' αντιστροφής.

Χορογραφικές σημειώσεις της Ζ. Νικολούδη για τους Όρνιθες του Αριστοφάνη

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

■ Έχεις αναρωτηθεί ποτέ πώς έφτασαν στα χέρια μας τα αρχαία κείμενα και ποιες δυσκολίες παρουσιάζει η ανάγνωσή τους; Πάπυροι, περγαμνές, βυζαντινοί μοναχοί, αντιγραφείς, καταστροφές... Ας μην ξεχνάμε το μακρύ ταξίδι των αρχαίων κειμένων μέσα στο χρόνο... Μέσα από μια τέτοια πορεία έφτασε σ' εμάς και η *Ελένη*, σε λίγα χειρόγραφα με αρκετά αντιγραφικά λάθη και στίχους ακρωτηριασμένους.

Στο Β Στασίμο, κυρίως στη β' αντιστροφή, τα χειρόγραφα είναι πολύ φθαρμένα και οι μελετητές, στην προσπάθειά τους να αποκαταστήσουν το κείμενο, έχουν προτείνει διαφορετικές γραφές, που οδηγούν και σε διαφορετικές μεταφράσεις.

- Ας δούμε, για παράδειγμα, στο Παράλληλο Κείμενο της επόμενης σελίδας τη μετάφραση της β' αντιστροφής από έναν άλλο μεταφραστή (Ε. Χατζηανέστη) και ας επισημάνουμε τις βασικές της διαφορές από τη μετάφραση του βιβλίου μας.

Αρχαίος πάπυρος με εμφανή σημεία φθοράς

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 1

ΑΠΟΚΡΙΕΣ

[...] στα χωριά ο αγρότης, ακόμα και μέσα στα γέλια και φαγοπότια της Αποκριάς, έχει την αίσθηση της μεταβολής που συμβαίνει την εποχή αυτή στη φύση και θέλει με πράξεις και ενέργειες, που ανάγονται σε παλαιές μαγικές συνήθειες, να υποβοηθήσει τον ερχομό της άνοιξης, να εξασφαλίσει τη βλάστηση και ευφορία των αγρών. [...]

Η αποκριά μπαίνει με τα ταμπούρλα την ημέρα του Αγίου Αντωνίου [17 Ιανουαρίου] αρχίζουν και βαράνε τα ταμπούρλα σ' όλες τις γειτονιές και γίνεται μεγάλος αλαλαγμός. [...] φορούν περικεφαλαία από δέρμα λύκου ή αλεπούς, η οποία είναι κωνική και έχει στην κορυφή της μία ή δύο ουρές αυτών των ζώων. Στους ώμους και στα στήθη από πάνω έχουν ράψει δέρματα ζαρκαδιών, ενώ οι μηροί καλύπτονται με δέρματα τράγων. Τη στολή αυτή συμπληρώνουν: 1) το προσωπί, που αποτελείται από δέρμα ζαρκαδιού ή τράγου και έχει τρύπες στο ύψος των ματιών και στο στόμα και 2) θορυβώδη κουδούνια κρεμασμένα σε δερμάτινη ζώνη.

Γ. Α. Μέγας

(Από το Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Οδυσσέας)

Από καρναβαλικές γιορτές στη Σκύρο

Β' ΣΤΡΟΦΗ

Θρησκευτική διάσταση
της τραγωδίας
Θρησκευτικά δρώμενα:
προέλευση της τραγωδίας

Όταν ανθρώπων και θεῶν
σταμάτησαν τα φαγοπότια,
για να γλυκάνει ο Δίας⁵
της Μάνας τον πικρό θυμό,
στις Χάριτες⁶ μιλάει. «Εμπρός,
καλές μου, εσείς πηγαίντε
και με φωνές ολόχαρες
της Δήμητρας σκορπίστε την οργή
κι εσείς οι Μούσες με χορούς
και με πασίχαρα τραγούδια». 1470
Η Κύπριδα η πεντάμορφη
πρωτόπιασε ένα τύμπανο
κι ένα βαθύλαλο χαλκό⁷
γέλασε τότες η θεά
κι απ' τους αχούς χαρούμενη 1475
την ηχηρή στα χέρια της
πήρε βαριά⁸ φλογέρα.
1480

Η ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ

► Πώς ο Δίας γιάτρεψε
το πένθος της θεάς;

Β' ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

Στοιχεία μεταμπίεσης

Στοιχεία συγκρητισμού
Κυβέλη - Δήμητρα
Διόνυσος
στοιχεία από τις βακχικές τελετές

βλ. Ελευσίνα μυστήρια

Ελένη⁹, όσα δεν έπρεπε
ν' αγγίζεις, πράγματα ιερά,
δοκίμασες στο σπίτι σου 1485
κι οργίστηκε η θεά Μητέρα
που δε σεβάστηκες τις άγιες
θυσίες της. Δύναμη τρανή
τα παρδαλόχρωμα κατέχουν
ελαφοτόμαρα¹⁰ κι ο θύρσος¹¹,
στεφανωμένος με κισσό,
κι ο μαγικός ο δίσκος¹², όταν
γοργόδρομα στριφογυρνάει
μες στον αιθέρα, τα μαλλιά
που ορθοσηκώνονται, τιμή 1490
στο Διόνυσο, κι οι τελετές
οι ολονύχτιες της θεάς¹³.
1495
Πάνω απ' το μέτρο η ομορφιά σου,
μα όλα καλά να σου έρθουν τώρα.¹⁴

Η ΕΝΟΧΗ(;) ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ
ΚΙ Ο ΡΟΛΟΣ
ΤΩΝ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ
ΤΕΛΕΤΩΝ

► Σε τι έφταιξε η Ελένη;

► Ποια σύμβολα
χρησιμοποιούνται
στα θεϊκά μυστήρια;

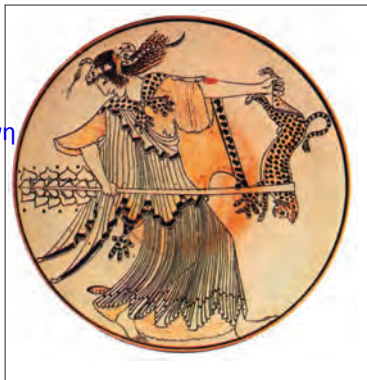
ΣΧΟΛΙΑ

- Σύμφωνα με την παράδοση, η Δήμητρα ανακουφίζεται μόνο όταν επιστρέφει η κόρη της από τον Άδη. Εδώ όμως, αυτό επιτυγχάνεται με τη μουσική και το χορό.
- Οι Χάριτες (Αγλαΐα, Ευφροσύνη, Θάλεια), που συμβόλιζαν τη χάρη και την τελειότητα των ανθρώπινων δημιουργημάτων, και οι Μούσες απαλλάσσουν τη θεά από τη βαριά θλίψη της και τον κόσμο από τα δεινά του.
- Εννοεί τον υπόκωφο βαρύ ήχο είτε των τυμπάνων είτε της φλογέρας.
- Η λέξη βαριά αναφέρεται στον τόνο του ήχου (βαρύτονος, μπάσος).
- Στο πρωτότυπο ὦ παῖ. Ο μεταφραστής θεωρεί πως ο Χορός απευθύνεται στην Ελένη. Άλλοι θεωρούν ότι υπονοείται η Αφροδίτη ή η Περσεφόνη ή ακόμα και ο Αλκιβιάδης, που είχε κατηγορηθεί για ιεροσυλία.
- Οι μαινάδες φορούσαν δέρματα μικρών ελαφιών.
- Ραβδί από καλάμι ή ξύλο, με φύλλα κισσού ή αμπέλου στην κορυφή του, που το κρατούσαν οι οπαδοί του Διόνυσου.
- Οι πιστοί της Κυβέλης στριφογύριζαν πάνω από το κεφάλι τους ένα στρογγυλό δίσκο.
- Μάλλον πρόκειται για την Κυβέλη και εδώ αναμειγνύονται στοιχεία από διάφορες θρησκείες (συγκρητισμός).
- Στους δύο αυτούς στίχους το πρωτότυπο κείμενο είναι πολύ φθαρμένο. Εδώ ο μεταφραστής αποδίδει μία από τις προσπάθειες αποκατάστασής του. Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία των δύο τελευταίων στίχων του Στασίμου: σπρίχτηκες πάντα στην ομορφιά σου.

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Μελετώντας το Στάσιμο αυτό προκύπτει ένα ακόμα ερώτημα: **είναι το Στάσιμο εμβόλιμο ή συνδέεται, έστω και έμμεσα, με το δράμα;** Σε αυτό μας τον προβληματισμό θα βοηθήσει και η απάντηση στα παρακάτω ερωτήματα:

Μαινάδα, αγγεία, 490 π.Χ.

- Ο Χορός αναφέρεται στην περιπέτεια της Κόρης (= Περσεφόνης): ποια **κοινά στοιχεία μπορεί να έχει η Περσεφόνη με την Ελένη και τις πεripeteies της;**
- Το Στάσιμο παρακολουθούν οι τσακισμένοι από την ήττα στη Σικελία Αθηναίοι. Βρίσκουν σε αυτό **στοιχεία παρηγοριάς και ελπίδας;**
- Ας θυμηθούμε την προέλευση της τραγωδίας. Η αρχή της εντοπίζεται στις συμβολικές τελετουργικές πράξεις, με τις οποίες οι πιστοί λάτρευαν το Διόνυσο.

Χορός (Α. Σακελλαρίου - Κ. Ταχτσόγλου, Ευριπίδης, Βάκχες, Άτις, 1987, σκην. Θ. Τερζόπουλος)

Η παρουσία του Χορού, με το τραγούδι και την όρχηση, θεωρείται ότι **συνδέει την τραγωδία με τις ρίζες της και φανερώνει το θρησκευτικό της χαρακτήρα.**

- Ας αναζητήσουμε στο συγκεκριμένο Στάσιμο στοιχεία που φανερώνουν αυτόν της το χαρακτήρα.

Χορός σε σύγχρονη παράσταση (Αμφιθέατρο)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΤΗΣ Β' ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ

Στους ναούς των θεών
θυσίες, παιδί μου, έχεις κάψει
που ούτε ο νόμος θεών
ούτε ο νόμος ανθρώπων ζητάει,
κι έτσι έπεσε πάνω σου
της Μεγάλης Θεάς η οργή,
γιατί δεν εσεβάστηκες
τις θυσίες που ορίζει.
Ιερή έχει δύναμη ο πλουμισμένος χιτώνας
από δέρμα μικρού ελαφιού

κι ο κισσός χλοερός που τον άγιο
στεφανώνει τον θύρσο,
και του ρόμβου το σείσμα που ολοένα γυρίζει
στον αιθέρα βουίζει,
τα μαλλιά π' ανεμίζουν την ώρα
που λατρεύουν τον Βάκχο,
της θεάς οι ολονύχτιες αγρόπνιες
.....
.....
Μόνο για την ομορφιά σου καυχιόσουν.

(μτφρ. Ε. Χατζηανέστης)

(Από το Ευριπίδης, Ελένη, Ι. Ζαχαρόπουλος)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Προκειμένου να βοηθήσετε τους συμμαθητές σας να κατανοήσουν το περιεχόμενο του Στασίμου, αφηγηθείτε σε ένα σύντομο κείμενο το μυθικό επεισόδιο στο οποίο αναφέρεται (α' στροφή – α' αντιστροφή – β' στροφή).
2. Να διακρίνετε τη διαφορά του συναισθηματικού κλίματος που επικρατεί ανάμεσα στα δύο στροφικά ζεύγη του Στασίμου. Να στηρίξετε την απάντησή σας με συγκεκριμένες αναφορές στο κείμενο.
3. «Μέσα από την ανατροπή η αποκατάσταση της ισορροπίας» τιλοφορείται το Β' Στάσιμο. Ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν αυτό τον τίτλο;
4. Συνοψίστε σε ένα κείμενο τα επιχειρήματα που στηρίζουν:
 - την άποψη ότι πρόκειται για ένα εμβόλιμο Στάσιμο,
 - την άποψη ότι το Στάσιμο συνδέεται με το δράμα.
5. Να εντοπίσετε τα κοινά λατρευτικά στοιχεία της Κυβέλης που υπάρχουν:
 - στο Β' Στάσιμο,
 - στην παράπλευρη εικόνα της θεάς και
 - στον Ομηρικό Ύμνο «Στη Μητέρα των Θεών».

«Ἐξύμνησέ μου τη μητέρα των θεῶν και των ανθρώπων ὅλων,
ω Μούσα λυγρόφωνη, του Δία του μεγάλου θυγατέρα,
που των κροτάλων και τύμπανων η ἰαχὴ κι ο ἦχος των αὐλῶν
την τέρπει, και το οὐρλιασμα των λύκων και των αἰγιοφθαλμῶν λεόντων,
και τα ὄρη τα ηχερά και τα κατάφυτα φαράγγια.

Ἔτσι και συ να χαίρεσαι κι ὅλες μαζί οἱ θεές με το ἄσμα μου.»

Ομηρικός Ύμνος, «Στη Μητέρα των Θεών» (μτφρ. Δ. Παπαδίστας & Ε. Λαδιά)
(Από το Ομηρικό Ύμνο, Παπαδίστας)

Αναθηματικό
ανάγλυφο
του 3ου αι. π.Χ.
με παράσταση
της θεάς
Κυβέλης

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Σε συνεργασία με τον καθηγητή της Μουσικής και χρησιμοποιώντας κρουστά όργανα, δοκιμάστε να προτείνετε ένα ρυθμό που να αποδίδει το συναισθηματικό κλίμα κάθε στροφικού ζεύγους.

ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Υποθέστε ότι το σχολείο σας έχει αποφασίσει να ανεβάσει την τραγωδία *Ελένη* στο τέλος της χρονιάς. Ετοιμάστε ένα κείμενο σχετικό με τη «Μουσική στο αρχαίο δράμα» για το Πρόγραμμα της παράστασης. Το κείμενο αυτό (300 περίπου λέξεων) καλό είναι να συνοδεύεται από σχετικό φωτογραφικό υλικό. Πληροφορίες μπορείτε να αναζητήσετε σε βιβλία Μουσικής, Ιστορίας, εγκυκλοπαίδειες και στο Διαδίκτυο.
2. Στο Στάσιμο που μελετάμε η Δήμητρα χαμογέλασε έπειτα από το μεγάλο πένθος, όταν την συνεπήρε η γοητεία της μουσικής. Με αφορμή το στοιχείο αυτό, προβληματιστείτε σχετικά με την επίδραση της μουσικής στην ψυχή των ανθρώπων. Εσείς τι μουσική ακούτε στις διάφορες στιγμές της ζωής σας; Πόσο σας επηρεάζει; Γιατί σε ανθρώπους διαφορετικής ηλικίας αρέσουν διαφορετικά είδη μουσικής; Τα συμπεράσματα από τον προβληματισμό αυτό να τα συμπεριλάβετε σε ένα σχετικό κείμενο που θα δημοσιευτεί στην εφημερίδα του σχολείου σας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Μπορούμε να παρουσιάσουμε εδώ το υλικό σχετικό με την **όψη**: Ταξινομήστε το υλικό κατά κατηγορίες (π.χ. σκηνικό, υποκριτής κτλ.) και γράψτε ένα κείμενο-οδηγίες, που θα μπορούσε να το αξιοποιήσει κάποιος ειδικός (π.χ. σκηνοθέτης, σκηνογράφος).